

In this case, the paper also offers an alternative opinion on the origin of this document.

Author's address:
Národohospodářský ústav AV ČR, v.v.i.
(společné pracoviště CERGE-EI)
Politických vězňů 7
111 21 Praha 1

RECENZE

Thomas Söderqvist (ed.). The History and Poetics of Scientific Biography. London and New York, Routledge, 2007, XV + 270 s. ISBN 978-0-7546-5181-9*

Ač je recenzovaná kniha staršího data, jistě si zaslouží pozornost mezi čtenáři DVT. Biografie vědců patří k dlouhodobě stabilním žánrům v rámci disciplíny dějin vědy. Do jeho genealogie patří jak antické životy filozofů, tak životopisy raně novověkých „přírodních filozofů“ až po rozsáhlou produkci devatenáctého a první poloviny dvacátého století. I v současné době je tento žánr živým polem vědecké práce, který nejenže se zabývá stále mladšími generacemi vědců, ale také reflektuje vlastní historii.

Příkladem odborného setkání zaměřeného na dějiny žánru vědecké biografie (scientific biography) byl seminář, který uspořádal Thomas Söderqvist v roce 2002 v konferenčním centru Magleas v Dánsku. Programový výbor složený z profesorů britských univerzit a budoucího editora sborníku Söderqvista vybral účastníky semináře zaměřeného na dějiny životopisného psaní o vědcích a o vědě, jehož výsledkem byl mimo jiné recenzovaný sborník *The History and Poetics of Scientific Biography*. Přestože sborníky z konferencí nemají často příliš vysokou kvalitu, tento stojí podle mého názoru za pozornost odborné veřejnosti.

---

* Tento výstup vznikl v rámci projektu Historie — klíč k pochopení globalizovaného světa: Odkazy pokrokových osobností naší minulosti: biografie jako předmět historického výzkumu, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze z prostředků Specifického vysokoškolského výzkumu na rok 2017.

Editor sborníku konstatuje v úvodu publikace, že v posledních čtyřech staletích vyšlo knižně v západní Evropě mezi čtyřmi a pěti tisíci životopisů vědců, jejichž oborům je společným jmenovatelem výraz „science“ (s. 1). Na rozdíl od jiných žánrů věnujících se vědě měly vždy biografie vědců velký vliv na širší publikum a jejich představu o tom, co je věda a jaký je její vývoj. Příkladem velmi úspěšné vědecké biografie je Darwin Jamese Moora a Adriana Desmonda z roku 1991, který se dočkal překladů do čtyř jazyků a konzervativní odhad prodaných kusů je sto tisíc po celém světě.¹ Z kvantitativního hlediska je tak žánr biografie nejvlivnějším způsobem psaní o vědě.

Ovšem Söderqvist upozorňuje také na rozpor mezi vlivem životopisného psaní o vědě a jeho teoretickou reflexí: „... téměř všechny představitelné aspekty vědy, techniky a medicíny ve společnosti, kultuře a historii – na příklad role a význam vědeckých společností a akademií, vědeckých disciplín a specializací, vědeckých setkání, expedicí a cest, role archivů a rukopisů, deníků a korespondence, muzejní výstavy a popularizační časopisy, vědecká praxe v laboratoři na klinice a v terénu, věda v románech i ve filmu a tak dále – byly prozkoumány do šířky i do hloubky. Nikoliv ale životy vědců a jejich literární nosiče, biografie vědců.“² Právě rozpor mezi oblibou a stabilitou žánru a jeho chybějící reflexí patří mezi hlavní motivace autorů textů v recenzovaném sborníku. Při pohledu na současnou produkci textů zabývajících se biografií jakožto žánrem lze konstatovat, že je tato argumentace přítomná ve většině publikací s tímto zaměřením.³ I přes rostoucí zájem je biografie stále na okraji teoreticky orientovaných prací.

Obsahové složení sborníku je možné rozdělit na kapitoly, které mapují dosavadní biografickou produkci a zasazují ji do kontextu vývoje dějin vědy a dějin dějepisectví, na popis a reflexi vlastních zkušeností s psaním biografií a na materiálové sondy, poukazující na konkrétní problém či specifický druh pramene, který si zaslouží zvláštní pozornost.

Přestože jednotliví autoři sdílejí chápání pojmu „biografie“ jakožto žánru, který je spojený s moderním myšlením, několik textů poukazuje i na starší vrstvy životopisného psaní. Za zvláště důležitou kapitolu považuji studii Liby Taub – kurátorky a ředitelky muzea vědy při Univerzitě v Cambridge – na téma antického žánru „bioi“, tedy životů. Taub začíná svůj text konstatováním, že „neexistoval

¹ James MOORE, Adrian DESMOND. Darwin. New York, Penquin, 1991.

² T. SÖDERQVIST (ed.). The History and Poetics, s. 3.

³ Volker R.BERGHHAHN, Simone LÄSSIG (eds.). *Biography between structure and agency: Central European lives in international historiography*. New York, Berghahn Books, 2008. Hans RENDERS, Binne DE HAAN. *Theoretical discussions of biography: approaches from history, microhistory, and life writing*. Lewiston, The Edwin Mellen Press, 2013.

žádný žánr biografie vědců v řecko-římském světě“.⁴ Svoji analýzu textů o Pythagorovi dovádí do závěru, že jejich účelem bylo nabídnout historii intelektuálního společenství učitelů a žáků a oslavit úspěchy slavného učitele, které měli sloužit jako návod, jak čerpat z filozofie a stát se více božským. V tomto ohledu je tedy třeba jisté obezřetnosti při odvolávání se na antickou „prehistorii“ životopisného žánru.

Specifickou perspektivu pohledu na biografii nabídla Patricia Fara, když se zabývala vztahem portrétu a biografie. Za ikonický portrét vědce, ke kterému se vztahují pozdější reprezentace, považuje autorka portrét Newtona od Gofreyho Knellera z roku 1689. Obraz ztělesňuje génia. Jeho hubený a bledý obličej, jemné prsty, pohled upřený stranou zobrazují duševní dokonalost a ojedinělý vhled do složitých problémů. V moderní době na tuto estetiku pronikavého myslitele s minimalistickým tělem navázala mimo jiné literární postava Sherlocka Holmese. Nicméně text se nezaměřuje jen na ikonografický rozbor, ale poukazuje na praxi vyhotovování portrétů vědců v době osvícenství. Fara ukazuje, že výsledný portrét byl průsečíkem sebestylizace vědce-modelu, představ malíře a očekávání veřejnosti, jak má takovýto portrét vypadat. Zároveň – uzavírá svůj text autorka – může portrét mít i biografický rozměr, když zobrazuje minulost případně budoucnost portrétovaného (například Reynoldsův portrét Josepha Bankse). V tomto smyslu je portrét samostatnou interpretací a nikoliv pouhou ilustrací.

Část autorů se ve svém uvažování o žánru biografie pokusila vytvořit typologie biografii. Někteří k tomuto úkolu přistoupili z diachronní perspektivy a vytvořili typy biografii jednoho vědce. Takto postupoval například Signe Lindskov Hansen, který analyzoval životopisy významného dánského přírodovědce sedmáctého století Nielse Stensena. Autor se ve svém článku pokusil poukázat na to, že biografie má kromě historického, literárního a didaktického hlediska také programatickou funkci – schopnost posloužit jako argument politickému programu. Na textech vzniklých mezi lety 1865–1953 ukázal posuny ve významech spojené s pozicí autora na politické mapě, kde hlavní osou byl postoj ke katolické církvi. Stensenovy životopisy tak mohly posloužit jak jako protikatolická literatura, tak jako morální exemplum pro katolické čtenáře. I přes přesvědčivou analýzu textů zůstává otázka, zda je v tomto ohledu biografie výjimečným žánrem či zda programatickou funkci nemají všechny veřejné texty?

Podobný přístup zvolila i Helge Kragh ve své stati o životopisech Tycha de Brahe, nicméně nezaměřila se na funkce biografie, ale na budování tradice psaní o této osobnosti a vytváření vrstevnatosti významů. Jako zásadní tezi představuje

⁴ T. SÖDERQVIST (ed.). *The History and Poetics*, s. 17.

autorka tvrzení, že až do sedmdesátých let dvacátého století měla zásadní vliv na pojetí života Tycha de Brahe první biografie z pera Pierra Gassendiho z roku 1654. Nové pojetí života slavného astronoma přinesly nové analýzy jeho astronomické teorie a také větší důraz na širší sociální a myšlenkový kontext jeho tvorby, zahrnující náboženství, poezii či dobovou architekturu.

Jiný přístup k uvažování nad různými typy biografii zvolila Bernadette Bensau-de-Vincent ve svém příspěvku „Biografie jako mediátor mezi pamětí a historií ve vědě“. Autorka nabízí dva možné přístupy k psaní biografie. Prvním z nich je „soukromé tkanivo vědy“ – minuciózní analýza omezeného množství dokumentů (například laboratorních deníků) stavějící na světle neznámé aspekty vědeckých postupů. Druhým je „biografie jako intertextuální narativ“. Tento postup popisuje autorka jako postup zaměřený na širší kontext vědecké práce, politické aspekty či sebestylizaci vědce. V této typologii se odráží prvek přítomný u velké části autorů příspěvků v recenzovaném sborníku – totiž obrat od individualisticky zaměřených dějin vědy k sociálním dějinám vědy, které více než individuální talent jednotlivce zdůrazňují vliv sociálních a politických podmínek pro výzkum či význam spolupráce mezi vědci.

Jistě by bylo možné věnovat se podrobněji i dalším inspirativním studiím, nicméně nyní bych se rád věnoval knize jako celku. Sborníkům z konferencí či workshopů bývá vytýkána nejednotná úroveň příspěvků a nejasné zaměření knihy jako celku. V případě sborníku *The History and Poetics of Scientific Biography* toto zcela neplatí. Po přečtení knihy lze rekonstruovat společný referenční rámec, který autoři sdílejí. Ten je definován například literaturou, na kterou autoři odkazují. Jedná se jak o kánon nejvýznamnějších životopisů vědců, tak o významné teoretické texty. Zároveň autoři také sdílejí hlavní problémy spjaté s žánrem biografie.

Těchto problémů je několik. Prvním z nich je již zmíněný posun od individualismu směrem k chápání vědy jako kolektivní praxe, jejíž výsledky lze jen obtížně připsat jednotlivci. Dalším sdíleným bodem zájmu je chápání biografie nejen jako popisu života dané osoby, ale také jako vlivný obraz vědy jakožto společenského subsystému jako celku. Vědomí této zodpovědnosti za obraz vědy mimo striktně odborné kruhy patří k významným atributům uvažování o žánru životopisu. Třetím problémem je volba struktury biografie nejčastěji vyjadřovaná jako rozhodnutí mezi chronologickým a tematickým zaměřením. Další důležitou otázkou přítomnou v knize je otázka vytváření historického významu: jaký význam má psát životopisy venkovského lékaře a naopak, jak napsat objevnou biografii významného představitele své disciplíny. S tím souvisí poslední problém, a to volba vhodných pramenů pro různé typy biografického psaní. V případě tzv. „velkých osobností“ jde spíše o otázku reinterpretace již známých materiálů a představení nového pohledu na ně, u životopisů zachycujících aktéry mimo

špičku hierarchie pak především o nalezení vhodných pramenů pro věrohodnou konstrukci jejich působení.

Jak je z předchozího výčtu patrné, biografické bádání reprezentované recenzovanou knihou se velmi silně inspirovalo metodologickou tradicí sociálních dějin. V této souvislosti vidím jako nejslabší stránku publikace slabou recepci poststrukturalistických přístupů. Přestože někteří autoři citují významné texty poststrukturalismu (Joan W. Scott, Michel Foucault), nedaří se z nich vytěžit přínosné teze týkající se biografického žánru. Další klíčoví autoři pak chybí zcela – například Bruno Latour, jehož přístup k dějinám vědy vybízí k reflexi i na poli vědeckých biografii.

I přes tuto výtku kniha představuje užitečné pojmenování problémů spojených s psaním biografii vědců a zároveň nabízí možná řešení opřená především o tradici sociálních dějin. Zároveň lze tuto publikaci číst také jako přehledný a ucelený rozcestník textů k dalšímu úzeji vymezenému zkoumání.

VÁCLAV SIXTA

Libuše Spáčilová – Vladimír Spáčil. Nejstarší matrika olomoucké university z let (1576) 1590–1651 / Die älteste Matrikel der Olmützer Universität... Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2017, 434 s.

Úvodem několik tezí, na nichž se shodnou snad všichni čtenáři Dějin věd a techniky:

- a) dějiny vysokých učení jsou nedílnou součástí dějin vědy;
- b) do dějin vysokých škol patří nejen její profesoři, ale i jejich studenti;
- c) dnešní Palackého univerzita v Olomouci je svými historickými počátky po Karlově univerzitě druhým nejstarším vysokým učení u nás.

Vysoké učení v Olomouci založili jezuité, kteří sem přišli roku 1566. Z gymnázia, které založili, se po pouhých sedmi letech stala skutečná univerzita, která se postupně začala rozvíjet a vyvíjet. Všechna podstatná fakta o počátcích jezuitského školství, jeho vývoji, zavedených zvycích, právech postupně získávaných, o jeho funkcionářích a finančním zajištění uvádějí editoři ve stručné kapitole *Z historie olomoucké univerzity* (často s odkazy na práci Václava Nešpora. *Dějiny university olomoucké*. Olomouc, 1947.) Jezuitská univerzita končí v souvislosti se zrušením řádu roku 1773 a v roce 1778 je kompletně přeložena do Brna. Editoři pak stručně hodnotí význam univerzitních matrik jako důležitého historického pramene a podtrhují význam informací o imatrikulovaných a promovaných

posluchačích s údaji o jejich stavu (urození a „neurození“), místu narození a zemi, odkud pocházejí.

Nejstarší olomoucká matrika, kterou manželé Spáčilovi v edici zpřístupňují, je uložena v brněnském Moravském zemském archivu, a protože jí chybí prvních 11 listů, sáhli editoři po jejím mladším opisu z r. 1640. Doplňili tak chronologickou řadu zápisů.

Matrika je členěna na oddíly. Do prvního se zapisovala všechna jména imatrikovaných – těch, kteří prošli obřadem beání, stali se tak členy akademické obce, podléhali tudíž ne světské, ale akademické jurisdikci a zavázali se k plnění studijních povinností. Jedinou mezerou je období švédské okupace Olomouce v letech 1642–1650. Druhý oddíl zaznamenal promoce bakalářů filosofie, třetí bakalářů teologie. Čtvrtý oddíl obsahuje záznamy o promócích mistrů filosofie a licenciátů teologie.

Počet důsledně transliterovaných jmen (tedy „Lisska“ ne „Liška“) je úctyhodných 6 690. Velké uznání si zaslouží rejstřík zemí (či tehdejších teritorií), odkud posluchači pocházeli. Rejstřík odkazuje na pořadová čísla zapsaných studentů, takže se badatel může snadno dozvědět, že na příklad z Finska (Finlandus) do Olomouce přišel r. 1590 Gregorius Erici a r. 1651 Olaus Sundergelihaeus. Největší počet zapsaných je ovšem ze sousedního Slezska, pak Polska, Čech a „Uher“ (tedy zčásti i ze Slovenska). Podobný komfort poskytuje badatelům i rejstřík míst rodišť studentů. I tento rejstřík je výsledkem minuciózní a mravenčí práce i konzultací se zahraničními odborníky.

Veliký a nesporný význam edice je dán též tím, že jde o první kompletní zpracování nejstarší kroniky. Dřívější práce (ne vždy bez chyb) se vždy zajímaly jen o teritoriálně omezený výběr údajů. Tak např. nejstarší zjištěná edice (maďarská) z r. 1888 se týkala jen zemí původu označených jako *Pannonius*, *Transylvanus*, *Ungarus*, *Croata*, *Slavus* nebo *Sclavus* (takže i slovenských a „slovanských“ studentů.)

Spojení dokonalých znalostí pomocných věd historických a všeho archivářského „řemesla“ s hluboce fundovanými filologickými znalostmi přineslo výtečný výsledek. A výborný nápad – vydat nejstarší matriku česky a německy (dokonalá němčina si zaslouhuje zvláštní pochvalu) – dělá z této publikace cenný přínos nejen pro naše, ale i při nejmenším středoevropské dějiny vysokého školství v 16. a 17. století.

JINDŘICH SCHWIPPEL

Anna Falisová, Eva Morovicsová. Pôrodné asistentky a ošetrovatelky na Slovensku v rokoch 1918–1938. Sondy do problematiky. Bratislava, Veda, 2015, 274 s.

Práce sestává ze dvou základních částí: první polovina knihy je věnovaná porodním asistentkám, druhá ošetrovatelkám. Struktura obou částí je obdobná, po kapitolách nastiňujících historii a vzdělávání porodních asistentek, respektive ošetrovatelek, do roku 1918 (vzniku Československa) následují kapitoly o snaze toto studium v novém státu reformovat nebo institucionalizovat. Další jsou věnovány sociálnímu statusu porodních bab, zákonu z roku 1928 reformujícímu vzdělávání a výcvik porodních asistentek, učebnicím porodnictví a stavovské organizaci porodních asistentek. Obdobně v části knihy o ošetrovatelkách jsou po historickém úvodu a dobovém popisu stavu ošetrovatelského personálu (zpracovaném na základě statistických dat ministerstva zdravotnictví) uvedeny školy, které byly na Slovensku v době první republiky zřizovány, v dalších kapitolách kurzy zaměřené na specializované ošetrovatelské služby, dále je popsána praktická činnost ošetrovatelek a sester (laických i řádových) a nakonec opět stavovská organizace diplomovaných sester. Doprovodné obrázky představují zejména budovy a podobizny osob, o kterých se v knize hovoří. Posledních dvacet stran přílohy přináší plné znění zákona o pomocné porodnické praxi z roku 1928 a vládní nařízení o úpravě poměrů ošetrovatelů ve státních ústavech z roku 1927.

Už v podtitulu knihy a opakovaně v úvodu i závěru autorky poukazují na to, že jejich vědecká monografie je sondou a nevyčerpává danou problematiku v její komplexnosti, ale vyjadřují naději, že se takto může stát východiskem dalších podobných studií a materiálem pro vypracování odborných prací v pregraduální přípravě studentů ošetrovatelství a porodní asistence. S jejich očekáváním lze jistě souhlasit: už jenom šestnáctistránkový seznam použitých archivních pramenů, periodik a literatury dobře poslouží k první orientaci badatelům, kteří (jak autorky předpokládají a navrhuji) budou pokračovat ve studiu tak významného a přes stoupající zájem stále dosud nedostatečně prozkoumaného jevu, jakým jsou dějiny ošetrovatelství na našem společném česko-slovenském území.

Protože ambicí autorek bylo shrnout a vyčerpát pramenný materiál z 20. a 30. let 20. století, objevuje se v knize zejména bohatství informací o normativní a administrativní stránce ošetrovatelské profese, o dobových plánech, jak si příslušné organizace, školy i sestry samotné představovaly asistenční činnost i budoucnost. Samozřejmě jsou uvedeny nejen formy vzdělávání a požadavky na roli ošetrovatelky, diplomované sestry nebo porodní asistentky, ale i konkrétní příběhy z jejich působení, ovšem jen ve zlomcích, tak, jak se v zápisech dochovaly. Celkové zhodnocení vývoje ošetrovatelství, jeho významu a reálného účinku změn v přístupu k sociálně-zdravotní úloze ošetrovatelek však zatím čeká na další

zpracování (k tehdejšímu pokusům nově pojmut funkci ošetrovatelství viz např. Růžena Zaoralová v článku Ošetrovatelské školství mezi tradicí a modernitou, DVT 2/2016). Není však třeba souhlasit s přílišnou skromností autorek: důkladně, obsáhle a vysoce odborně provedená práce s archivními zdroji a dobovými periodiky není pouhou „sondou“. Je systematicky uspořádaným materiálem, který svým rozsahem a detailností umožňuje udělat si živou představu o akutních problémech obyvatel našich zemí v meziválečném období a o poslání a praktickém životě tehdejších sester, ošetrovatel a porodních asistentek. Vkladem autorek je kromě příkladného archivního studia a heuristiky zejména ono uspořádání, které je do značné míry jejich komentářem, umožňujícím pochopit hierarchii důležitosti uváděných informací a souvislosti mezi jednotlivými událostmi. Čtenář si tak může udělat obrázek nejen o situaci na tehdejší slovenském území, ale o dotýcných jevech v mnohem širším záběru. Proto je pro poznávání nejen československých/českých dějin tato kniha rozhodně přínosem.

HANA MÁŠOVÁ

Vlasta Mádlová – Josef Tomeš (eds.). Slavní i zapomenutí. Čeští vědci a umělci 19. století v kresbách Maxe Švabinského a Arna Naumana. Praha, Academia, 2015, 167 s., 69 portrétních kreseb. ISBN 978-80-2532-6.

Recenzovaná kniha vyšla jako reprezentační tisk v rámci 125. výročí založení České akademie pro vědy, slovesnost a umění císaře Františka Josefa (ČAVSU), od roku 1918 známé jako Česká akademie věd a umění (ČAVU). Jde o soubor 69 portrétních kreseb českých vědců a umělců činných v 19. století. Autory perokreseb jsou Max Švabinský (1873–1962) a jeho žák Arno Nauman (1887–1959). Švabinského kresby byly již zveřejněny roku 1898 v Památníku na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. Tento tisk iniciovaný Josefem Hlávkou (1831–1908) vydala ČAVSU v roce 1898.

Editori v úvodu podrobně popsali dění před vydáním Památníku. Probíhaly tehdy diskuse ve všech orgánech Akademie, jak o tom svědčí protokoly schůzí v letech 1895–1898, které Mádlová a Tomeš použili. Z dokumentů je patrné, že tehdejší akademici rozhodli, že v Památníku budou perokresby Švabinského zemřelých vědců a umělců s doprovodnými texty. Ze 49 osobností bylo do slavnostního Památníku zařazeno 9 vědců: geolog J. Krejčí (1825–1887), fyzik F. A. Petřina (1799–1855), přírodovědec a lékař J. E. Purkyně (1787–1869), přírodovědec J. S. Presl (1791–1849), lékař a botanik K. B. Presl (1794–1852; u něj je uveden chybně rok úmrtí, zřejmě jde o tiskovou chybu), astronom a teoretický fyzik

A. Seydler (1849–1891), lékař J. Škoda (1805–1881), fyziolog V. Tomsa (1831–1893) a matematik E. Weyr (1848–1894).

V nyní vydaném spisu – albu je dalších 20 perokreseb členů Akademie, ale jen ze 4. třídy (umělecké), která si je objednala u Švabinského žáka Arna Naumana (1887–1959). Všech 69 kreseb je uloženo v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR (MÚA) mezi uměleckými sbírkami. K nim pracovníci MÚA sepsali krátké medailonky. Škoda, že editoři k této části alba nepřiadili – ovšem za předpokladu, že perokresby existují – alespoň několik dalších vědců a činitelů Akademie, např. zakladatele Akademie a stavitele a architekta J. Hlávku, fyzika Č. Strouhala (1850–1922), botanika L. Čelakovského (1864–1902), právního historika J. Čelakovského (1846–1914), chemika B. Raýmana (1852–1910), matematika F. J. Studničku (1836–1903), histologa F. K. Studničku (1870–1955), chemika a astronoma V. Šafaříka (1829–1902) a další.

Stálo by ostatně i za úvahu, nemohla-li by veřejnost být seznámena (např. formou článku) se sbírkami Archivu AV ČR.

Spis Slavní i zapomenutí podává obraz osobností, které v 19. století představovaly intelektuální a kulturní elitu českého národa. Publikace je vskutku reprezentativní, výborně graficky zvládnutá, reprodukce kreseb je velmi kvalitní. Má všechny atributy vědecké práce, tedy souhrny v angličtině, francouzštině a v němčině, jmenný rejstřík a četné poznámky a vysvětlivky v úvodu knihy. Recenzent doufá, že ji naleznou čtenáři v knihovnách jak vědeckých a školských institucí, tak v knihovnách veřejných.

JIRÍ JINDRA

Světlo, stíny a tma v české kultuře 19. století. 37. mezioborové plzeňské sympozium, Plzeň, 23.–25. února 2017

Ve čtvrtek 23. 2. 2017 začalo každoroční setkání v sále Západočeského muzea v Plzni uvítáním, za hostitelské muzeum tak učinil Jan Mergl, Jakub Truneček za Plzeňskou filharmonii, organizátorku Smetanovských dnů, jejichž součástí sympozium k dějinám a kultuře českého 19. století tradičně je.

Člověk 19. století začíná ovládat světlo a tmu. To motivovalo pořadatele letošního sympozia, Zdenka Hojdu, Martu Ottlovou a Romana Praha, věnovat se fenoménu světla zevrubněji a vyhlásit ho i se svým protějškem – tmou, za téma třídeního jednání. Předmětem referátů první den sympozia pak bylo světlo chápáné metaforicky.

První dopolední blok byl nazván *Světla, stíny a temnoty v ideologii a rétorice*. Miloš Havelka zmínil signifikantní nápis Světlu vstříc, kterého si všiml cestou kolem plzeňského hřbitova. Sympozium zahájil „Poznámkami k metaforice tématu“, úvodem o teoriích vývoje a pokroku vědění, střídání paradigmat a metaforickým předpojmovém aparátu. Metafory a symboly jsou strukturotvorné faktory a tvoří základ filosofického jazyka. Spojení metaforiky s pragmatikou v procesu poznání je nevyhnutelné, ale i problematičké. Temno a smrákání, osvícenectví kontra romantické příšeří – jaké to jsou obrazy! Rozum, reflektor, co osvětluje, a světlo budoucnosti samo oproti temnotě minulosti a zpátečnictví, pokud jsou hodnoceny pragmaticky, dávají vzniknout hodnotovému rozlišení. Přeporozumění zla a dobra se tak odehrává v metaforách. Jiří Žůrek „nadvítil

problematiku z jiného úhlu“. Referoval o „Pojmu osvícenství u Františka Faustina Procházky“, který úpadek společnosti ve své době spojoval s úpadkem jazyka („zanedbáním klasických studií se společnost ocitá na šikmé ploše“). Procházkovými „zářícími hvězdami“ ve spise z r. 1782 byl především Arnošt z Pardubic, ale i Bohuslav Hasištejský a Bohuslav Balbín. Na jeho periodizaci dějin vzdělanosti tvořili tito muži tři pomyslné vrcholy grafu, končícího poněkud sestupnou linií. Úroveň jazykového vyjádření je jako lakmusový papírek stavu vzdělanosti té které doby a Procházka ten stav viděl skepticky. Zdeněk Nešpor nazval svůj příspěvek „Světlo sociologie nad českou kotlinou“: Sociologie zažila u nás ambiciózní začátky od 80. let 19. století, měla reálný vliv na politiku a sociální sféru, dopad sociologických výzkumů a úvah českých sociologů byl však v důsledku menší, než se dalo očekávat. Víra v pokrok a vědecké řízení společnosti asi poněkud oslnila vědce, kteří v sociologii vkládali více očekávání, než nakonec přinesla.

Po diskusi a přestávce pokračovalo dopolední jednání dvěma referáty. Ivana Čornejová představila v referátu „Kdo byli tmáři v 19. století“ jezuitu. Řád zrušený v roce 1773 a v roce 1814 obnovený si přízeň Čechů už nezískal: Jako ztělesněné zlo vystupuje stereotyp „kněžzourů“ s jejich tajnými předpisy v dobové literatuře i mýtotvorném ústním podání coby strůjců úkladů a zla. Výjimkou byl Balbín a Jiráskův kladný jezuita ve Skalách. Vít Vlnas hovořil o „Temnu před ‚Temnem““ Aloise Jiráka ... a po něm, přičemž sám Jirásek svůj román nekoncepce tak černobíle, jak někteří nečtenáři jeho díla usoudili. Jirásek odmítl napsat „Jasno“, román o legionářích, ale dezinterpretaci

Temna zcela neunikl. Název sugeruje něco, čemu neodpovídá obsah. Také ilustrace Adolfa Kašpara, černobílé pérovky, jsou temnější než v jiných románech. U Jirásky je temný zejména obraz konfesijní nesnášenlivosti, ovšem sugestivní obraz knihy žije už sto let svým vlastním životem bez ohledu na její obsah. Vlnas zakončil závěrem: Historie žádné temné ani světlé období nemá. Její interpretace ano.

V následující diskusi řečníci poukázali na to, že Koniáše na těchto místech (symposia) rehabilitoval už Alexandr Stich a že např. Jan Herben považoval jezuity za „nejen škůdce“ českého národa. Nicméně jezuité se prolínali jednáním symposia i v následujících dnech jako temné stíny, jak ještě uvidíme. Havelka v diskusi zmínil, že zatímco pro Francouze „temnem“ byl středověk, pro Čechy baroko. Vlnas odkázal na koncept osvícenství v Žůrkově referátu: takřčený úpadek písemnictví v barokní době konfrontován s veleslavínskou zlatou dobou. A pro písmáka F. J. Vaváka temnem byla Francouzská revoluce, kdy byla „tma v noci jako ve dne“.

Čtvrteční odpolední blok přednášek nesl titul *Světlo a tma v duši*. Aleš Filip a Roman Musil připravili referát „Noční život duše“ v tvorbě malířů Gabriela von Maxe a Alberta von Kellera“. Noc, osamění, v přítmi spiritistické seance a paranormální jevy; spiritismus, okultismus a parapsychologie v 19. století kvetly a dařilo se jim i v ateliérech malířů. O dalších umělcích spatřujících vnitřní světla těl a nepochybujících o schopnosti moderního člověka, nejen Buddha či Ježíše, zářit, pokud se dostane do kontaktu s nadsmyslovou říší, referoval Martin Hrdina v příspěvku „Hledači světla v duši moderního člověka“. Lumírovci se navzájem ubezpečovali, že z nich jde světlo a že vnímají vyzářování

jiných lidí. Na úvahy o duši přirozeně navázaly referáty a kulatý stůl, v nichž tématem bylo šílenství. Marta Ottlová vystoupila s diskusním příspěvkem „Česká varianta scény šílenství“. V belcantové opeře byla scéna šílenství příležitostí pro výrazový zpěv, v činohrách pro tanec s vlastním stínem. Niterný svět hrdinů, měšťanský, srozumitelný, může divákovi divadelně zprostředkovat situaci zešílení a sebevraždy jako např. v Lucii z Lammermooru Gaetana Donizettiho, sebevraždu ve Fibichově Šárce, ve Foerstrově Gazdině robě anebo Libušino osvícení, v němž začne věštit slávu Prahy. Následovala diskuse a přestávka.

Poslední referát čtvrtčního odpoledne Daniely Tinkové, „Podoby šílenství v 19. století“, předcházel novince plzeňského symposia, zmíněnému kulatému stolu na téma Světlo a tma v duši. Pojednání o šílenství Tinková zahájila historií dekriminace sebevraždy, do roku 1803 hodnocené jako zločin, pak jako policejní delikt, až koncem 19. století zbavené punce kriminálního činu. Důležité pro soudní vyšetřování byla od počátku 19. století empiricky pitvou dokazovaná tzv. nepřičetnost (např. zvětšenou slezinou produkující černou žluč). Další metafory se nabízejí: černé myšlenky, zatemnění duše a tiché pohřby „nevinných“ sebevrahů – těch se zatemněnou myslí – do posvěcené půdy ne ve dne, ale za tmy. Jako lehkou ironií zmínila autorka fakt, že po roce 1830, kdy příčinu sebevraždy stanovuje chirurg, a tím rozhoduje o způsobu pohřbu, leckdy matriky ani neuvádějí sebevraždu jako příčinu úmrtí, protože jazyk byrokratických struktur – autoritativní diskurs – je nadřazen diskurzu duchovních (Erklärung postavený na zatemňování skutečnosti.).

Debata kolem kulatého stolu dále rozváděla otázku změny vztahu společnosti k šílencům a šílenství a inspirace výtvarného umění tvorbou duševně chorých.

Večer se mohli účastníci sympozia mezi prvními účastnit vernisáže výstavy obrazů v Západočeské galerii, připravené Romanem Prahlem se spolupracovníky v součinnosti a souzvuku s tématem letošního jednání Světla, šero a temnoty, Umění českého 19. století. Výstava bude přístupná až do 21. 5. 2017.

V pátek dopoledne začalo jednání ještě přeneseným smyslem slova světlo v bloku *Tajemno a slovesnost*. Pavel Šidák měl referát o překvapivě ryze českém fenoménu: „Vodník – kníže smrti a temnoty“. Podle Šidáka je vodník české „pars pro toto“ mytologického světa, polyfunkční mnohobytost, české specifikum. Je to démonická postava, nepoznatelný správce duší, pán tří temnot: jednak jeho povaha je potměšilá a temná stejná jako voda; u Erbena je černý, ne zelený, dobrý i zlý, ale častěji zloboh (J. K. Tyl). Druhá temnota je vodníkův časoprostor, vodní masy, hlubiny, čas noční – jeho sluncem je měsíc. Třetí temnotou je nevědomí spojené se sexualitou. Omamující pohled na vodu, cosi, ne láska, co člověka do vody stahuje, co je temné svou tajemností. Temnost psyché je snad za mnohými nevysvětlenými případy utonutí. Petr Janeček mluvil o jiných strašidlech v referátu „Duchové industriálního věku. Přízraky v dělnické kultuře 19. století“. Začalo to Podskalským strašidlem v roce 1874, jemuž věnoval Janeček případovou studii, aby následně zobecnil „duchařský diskurs“ 19. století srovnáním podobných událostí a praktik s nimi spojených i v jiných evropských zemích, na jiných místech, zejména

ve velkoměstech Anglie. Předměstské fantomy, číhající duchové, strašidla a duchařské intriky, jimž v pozadí stojí často jezuiti, jsou podle Janečka plodem dělnické popkultury, které se dařilo právě na periferii, poslední oáze dělnické folkové kultury zaniklé nakonec ve 20. letech 20. století. Z posledních těchto výtvorů postfolklorní kultury je Pérák, jehož mýtus ožil za okupace. Kateřina Piorecká uvedla „Černou hodinku a její reflexi v literatuře“ citací z Babičky Boženy Němcové. Jak vypadala taková přestávka v práci při soumraku, jak se v různých krajích po setmění lidé sesedali a povídali a o čem (Č. Zíbrt), jak tato přežívající orální tradice byla postupně nahrazována čtením při osvětlení a co z toho povídání pozvedla do literatury B. Němcová, bylo námětem referátu Piorecké. Z černé hodinky se stalo topoi. Živí, mrtví se ve vyprávění scházejí, aby člověk nebyl tak sám, když se blíží noc, a ve tmě se zornice rozšiřují, aby jimi vcházel jas... Lydie Petráňová zakončila tuto část sympozia diskusním příspěvkem „Tma pod lampou“. To už byl přechod k doslovnějšímu představení světla jako optického jevu, stále více ovládanému lidskou rukou. I když se v 19. století na venkově svítilo minimálně, o osvětlení venkovských chalup je nicméně mnoho zajímavých dokladů. V muzejních sbírkách a skanzenech lze pozorovat, jak vypadaly lampy, lucerny, kahánky, krby a loučnický s loučemi atd. (moc se nelišily od obrázků v Orbis pictus J. A. Komenského). Svíce se používaly jen jako hromničky, úvodní, křestní a pohřební a při chytání raků, jinak stále byl použitelný olej (pokud už nebyl k jídlu), pak i petrolej, ale svítilo se minimálně a šetrně, šetrilo se „od sirky“. Den a noc se lišily i prací,

světlem, činnostmi oproti odpočinku, tmě a strachům. Elektrifikace nastupuje až po 1. světové válce.

Po diskusi a přestávce následoval blok pojímající už světlo v technickém slova smyslu, *Optika a fotografie*, ačkoliv referát Václava Smyčky, „Optické přístroje v literatuře kolem roku 1800“, tvořil můstek mezi literaturou a technikou. Literární poetika je pod vlivem optických médií nejpozději od konce 19. století. Kukátko a laterna magika jsou metafory, které proměňují literární modely. Poukazují na barevnost a nasvícení okamžiku, ale i na klamavost viděného, a tím se stávají mnohvrstevnatým literárním motivem nebo symbolem. V povídkách z Biografie šilenců (Biographien der Wahnsinnigen) autora Ch. H. Spiesse z druhé poloviny 18. století jsou tyto motivy zpracovány fascinujícím způsobem: domnělá proměna člověka v laternu magiku, čímž jeho myšlenky jsou každému čitelné, manipulace intrikánským (jezuitským) promítáním falešné reality nebohé oběti spiknutí, až ji dovedou k šílenství, atd. Petr Kliment měl diskusní příspěvek „K počátkům fotografie. Brány světla – fotografické závěrky v 19. století.“ V moderní češtině to znamená objev momentky a autor hovořil o cestě fotografů od dlouhých expozic, které nemohly zachytit scény s reálným pohybem, k závěrkám coby součástí každého fotoaparátu koncem 19. století a k možnosti fotografovat z ruky a konečně analyzovat pohyb. Petra Trnková mluvila o „Mikroskopu dr. Schuha a ‚daguerrotypii v praxi‘“. Dr. Schuh svůj přístroj, projekční mikroskop, miloval a obětoval vše svému cíli zachytit mikroorganismy na kovovou desku ve fotoaparátu a pro využití ve vědecké práci se snažil zaznamenat svět mikroskopických preparátů.

Páteční odpoledne bylo celé věnováno *Světlu, stínu a tmě ve vizuální tvorbě a kultuře*. Petr Wittlich měl referát „Světlo a socha“. A hovořil o výrazově expresivní funkci světla a stínu: světlo a stín dá vzniknout tvaru. Dokumentoval, jak se proměňuje Štursova Melancholie různým nasvícením a fotografiemi vytvořenými umělcem právě z tohoto důvodu. Taťána Petrasová hovořila o „Konceptu jeskyně a teorii architektury v 19. století“ z hlediska malířství, architektury a literatury. Pojednala o dobové literatuře, uvádějící důvody stavět umělé jeskyně a poustevny – symboly počáteční civilizace i místa soustředění nutného k tvorbě. Jiří Vybíral nazval svůj referát „Tvrdý kámen a jeho svit. Pokus o interpretaci vídeňského díla Josipa Plečnicka“. Oním dílem je Zacherlův dům ve Vídni, jehož metalický lesk leštěné žuly ve světle zbavuje dům hmotnosti, dematerializuje a oduševňuje jej, reprezentoval myšlenku vídeňského podnikatele, výrobce insekticidů J. E. Zacherla, s jehož snahou o „duchovní obnovu lidstva“ Jože Plečnik souzněl. Vybíral přitom poukázal na paradox moderní architektonické realizace vycházející z konzervativního pojetí zadavatele. Po diskusi o grotách, groteskách a undergroundu (Havelka) představil Jan Mergl v referátu „Proti světlu“, s podtitulem „Dekorativní tabulové sklo v Plzni“, plzeňské sklářské dílny a podnikatele (F. Rehwald; Kopecký a Svátek) dodávající pro plzeňské stavby tabulová skla a zrcadla, s praktickou, ale zároveň dekorativní úpravou leptáním, eventuálně malováním transparentním emailem. Ukázky těchto krásných skel měli účastníci symposia možnost shlédnout při večerní návštěvě expozice v Západočeském muzeu. Eva Bendová měla referát s takřka surrealistickým názvem „Svět mezi dnem

a noci. Balon-oko, slunce, zatmění“. Oblaka znamenají sny, fantazie, utopie, Ikarus znamená vzlet a technické dobývání vzduchu, v 19. století prostřednictvím neřiditelného balonu. Zajímavě se nebe jeví jako černý prostor vesmíru, ani závan světla, nebo spíše jiné dimenze světla v nekonečném prostoru. Emotivně o rozhraní světla a tmy při rozednávání sledovaném z balónu píše J. R. Vilímek v knize *Až k Baltickému moři v balonu 1892*, kde popisuje, jak jej s L. Godardem balon v noci unášel na sever a díky neplánovanému letu byli svědky světelných divů na obloze. Zároveň ale také koncem 19. století začalo z balonu vědecké zkoumání kosmického záření. Marie Rakušanová představila Kubištovo originální malířství v referátu „Ostré hrany světla a stínu. Kubištova polemika s kubismem“, v němž vysvětlila, že Kubištův způsob malby není odrazem Picassova stylu, ale svébytným způsobem, jak Bohumil Kubišta řešil kompoziční věčně platné zákony, kdy rozbořením Poussinova díla pro sebe vyvodil způsob, jak proniknout k hlubším vrstvám reality. „Kubištův kubismus polemizuje, neodvozuje.“

I v páteční podvečer bylo umožněno účastníkům sympozia zúčastnit se vernisáže, tentokrát v Západočeském muzeu, nazvané *Plzeň ve století světla*. Tato výstava shrnuje školství, vzdělávání týkající se optiky, prudký technický pokrok, osvětlení města i interiérů i zobrazujících přístrojů a ateliérů v Plzni v 19. století, doplněných dokonce kamerou obscurou na místě vytvořenou pořadatelé pro návštěvníky výstavy (výstava je přístupná do 4. 6. 2017).

Sobotní blok, šestý v pořadí, byl pojmenován *Městský interiér a osvětlení*. Andrea Pokludová ho uvedla referátem „Veřejné

osvětlení ve městech a iluminace v čase ‚dlouhého‘ 19. století“. Soustředila se na Moravu a Slezsko před 150 lety, kdy se naše města začínala rozsvěcet. Důvodem zavádění veřejného osvětlení byla do značné míry bezpečnost, ani ne tak strach z přepadení jako z pádu do přehlédnuté díry. V noci se toho děje hodně, porody, nemoci apod. vyžadují pohyb a práci na veřejných místech, nicméně při zavádění plynofikace (v Evropě zprvu pracovaly britské plynárenské firmy) šlo také o prestiž městských samospráv. Od 40. let 19. století jsou osvětlována velká města, ale zpočátku města sama neinvestovala, uzavírala smlouvy s podnikateli. V 90. letech už nastává éra komunálních plynáren a pak komunální elektrifikace a odvaha investovat do vlastních veřejných podniků se nakonec městům vyplatila. Autorka se dotkla i zajímavého projevu hospodářského nacionalismu – F. Křížík na Moravě a Slezsku neuspěl, Němci totiž preferovali německé firmy. Pokludová se poté připojila ke kulatému stolu s tématem „Městský interiér a osvětlení“, vedenému Hynkem Stříteckým a Jaromírem Jílkem z Národního technického muzea. Čtvrtá u stolu byla Hana Svatošová, která hovořila o komunální politice osvětlení v Praze před 150 lety a vyzdvihla prozíravost radních, kteří plynárenské podniky (a obdobně po 30 letech i elektrické) odkoupili od soukromého podnikatele a svým odvážným rozhodnutím dosáhli nejen kontroly nad osvětlením (kombinovaným olejovými, plynovými a elektrickými lampami, jež nakonec zvítězily), ale i zisku ve prospěch města. Tato komunální politika ovšem skončila privatizací v 90. letech 20. století. Diskuse se stočila i na detaily Křížíkovy obloukovky, na prvního vynálezce žárovky (jímž nebyl T. A. Edison, ale

Heinrich Göbel) a na světelné zdroje tradiční a překonané, ale možná ne natrvalo.

Poslední přednáška patřila příspěvku Marty Ottlové a Martina Šochmana „Světlo v divadle potřebuje tmu“, např. v inscenaci opery Giacomo Meyerbeera, kde Dinorah vyzvala k tanci svůj stín, nebo pro světelné efekty v Čarostřelci, protože právě efekty lákaly nejvíce diváky, jak je patrné na inscenaci Meyerbeerova Proroka z roku 1849, kdy scéna vycházejícího slunce za použití obloukovky vyvolala doslova

návštěvnickou horečku. Obecenstvo si oblíbilo „spektákl“, chodí se totiž do divadla dívat, nikoliv filozofovat.

Závěrečná diskuse patřila už rozloučení a ohlášení tématu na příští rok ve stejných prostorách. Pořadatelé se dohodli na námětu pro 38. symposium, které bude mít název Proměny vnímání času v české kultuře 19. století.

HANA MÁŠOVÁ

ZPRÁVY

Riikka Palonkorpiová. Věda s lidskou tvář (Činnost československých vědců Františka Šorma a Otty Wichterleho během studené války). Z anglického originálu Science with Human Face (Activity of the Czechoslovak scientists František Šorm and Otto Wichterle during the Cold War) přeložila Anna Pilátová. Praha, Academia, 2017, 350 s., ilustrace. ISBN 978-80-200-2632-3

Už v roce 2012 otiskl A. Kostlán z tehdejšího Kabinetu dějin vědy Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Abíčku krátkou recenzi na studii finské historičky Riikky Nisonen-Trnka, nyní Palonkorpiové, která ji předložila jako disertační práci na univerzitě v Tampere pod názvem Science with

Human Face. Kniha je rozdělena na tři části. V první se autorka zabývá dogmatismem a určitým optimismem ve vědě v 50. a 60. letech minulého století. Další část knihy je věnována Pražskému jaru 1968 v ČSAV. Třetí část publikace autorka nazvala „Jaro právě skončilo a už se nevrátí“. Závěr sleduje vztah československé vědy k vědě světové, Šorma je pasován na manažera vědy, Wichterle je tu otcem inovací. Je jistou ostudou české a slovenské historické obce, že tak závažné téma, jako je činnost našich přírodovědců a techniků v období studené války, nikdo z historiků nezpracoval v dostatečné šíři (výjimkou je Francův *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista?*). Proto je zajímavé (symptomatické?), že je téma zpracováno v cizině, konkrétně ve Finsku.

J. JINDRA